

УДК 35.088.6:378.1

**Галина Мельничук
(Чернівці)****СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ЯК СКЛАДОВОЇ
ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

У статті розкрито особливості освітньої сфери як важливої складової гуманітарної політики України та роль держави в її формуванні. Розглянуто чинники, що впливають на рівень ефективності функціонування сфери освітніх послуг, зокрема: політико-правові, фінансово-економічні, соціальні.

Ключові слова: освіта, освітня галузь, гуманітарна політика, державна освітня політика, індекс людського розвитку.

Для України пошуки оптимальної моделі державної освітньої політики стали особливо актуальними після розпаду СРСР. З отриманням незалежності постала необхідність у розробці і проведенні суверенної політики, зокрема гуманітарної, яка є механізмом взаємодії особи, суспільства і держави, що, з одного боку, проявляється у спрямованості на людину, покращенні умов її життя, а з другого – на залучення людини до державотворчих процесів

Згідно з проектом Концепції гуманітарного розвитку національні пріоритети України зорієнтовані на формування сучасної конкурентоспроможної нації, реалізація якої передбачає чотири складових: формування нової якості життя громадян України, формування суспільства знань, соціальна активність громадян, культурна та політична консолідація української нації як передової нації європейської спільноти¹.

Проблеми розвитку сучасної системи освіти в Україні розглядалися Л. Ващенко, І. Гавриш, В. Євдокимовим, О. Коваленко, В. Кременем, О. Локшиною, В. Луговим, Т. Лукіною, О. Овчарук, В. Олійником, І. Прокопенко та ін. Актуального значення набуває роль освіти в умовах сталого людського розвитку. У дослідженнях В. Огневюка і В. Білоброва освіта виступає в ролі основного джерела трансформації змісту світогляду в сучасних умовах.

З поглибленням інтеграційних процесів і розвитком міжнародного розподілу праці стає нагальним стає проведення країнами спільної гуманітарної політики, зокрема освітньої. Важливість питань освіти постійно підкреслюється міжнародною спільнотою. ООН, ЮНЕСКО та ряд інших міжнародних організацій наголошують на визначальній ролі освіти в розвитку держави, суспільства та кожної людини. Фахівці ЮНЕСКО розглядають шляхи, за допомогою яких гуманітарна політика як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються, може бути трансформована та реформована таким чином, щоб стати здатною гідно відповісти на виклик сучасного суспільного розвитку. Увага акцентується на таких основних аспектах гума-

нітарної політики, як всебічне сприяння процесу творчості; спрямованість на економічне забезпечення культурної індустрії, яка охоплює будь-яку мистецьку творчість, видавничу справу, радіо, фільми й відео, нові засоби масової інформації тощо; пріоритетом гуманітарної політики всіх країн світу є захист культурної спадщини – як матеріальної, так і духовної².

Незважаючи на постійне удосконалення міжнародного законодавства і національної законодавчої бази, міжнародне нормативно-правове забезпечення, у тому числі в галузі освіти, має лише рекомендаційний характер і не може повною мірою забезпечити функціонування та розвиток освіти кожної країни. Саме тому питання освіти в державі має стати предметом вироблення належної освітньої політики³.

В умовах глобалізації успішний розвиток України залежить від ефективного використання людського потенціалу, основними ресурсами якого є інтелект, освіта, професійний досвід, соціальна мобільність і здатність до інновацій у професійній діяльності та соціальному житті⁴.

Освітня сфера як важлива складова гуманітарної політики є важливим чинником суспільного життя. Відповідно до Конституції України, Концепції гуманітарного розвитку та інших державних актів, головними напрямками гуманітарної політики є постійний контроль над рівнем або індексом показника гуманітарного розвитку (ІГР) України, прийнятого ООН, що складається з трьох основних компонентів: середньої тривалості майбутнього життя при народженні (довголіття); рівня освіти дорослого населення країни і сукупної частки тих, хто навчається; рівня життя.

У 20-й щорічній доповіді ПРООН (Нью-Йорк, 2010 р.) був оприлюднений рейтинг держав (за статистичними даними 2008 р.) за індексом людського розвитку (ІЛР). До рейтингу увійшли 169 країн, які поділялися на чотири групи: країни з дуже високим (1-42 місця в рейтингу), високим (43-85 місця), середнім (86-127 місця) і низьким (128-169 місця) рівнем розвитку. Україна посіла 69-е місце. Індекс рівня освіти населення України становив 99,4% і дещо перевищував середній індекс країн Східної Європи (99,2%)⁵.

В останні роки Україна досягла певного прогресу у сфері людського розвитку, оскільки за період 1990-2010 рр. ІЛР збільшився з 0,690 до 0,710, тобто на 3%, або в середньому на 0,1% в рік. Підкреслимо, що у 2011 р. у Доповіді про людський розвиток ПРООН Україна посіла 76 місце серед 187 країн світу, хоча її позиція в рейтингу знизилась⁶.

Водночас, незважаючи на такі позитивні показники людського потенціалу щодо вимог реалізації моделі інноваційно-інвестиційного розвитку економіки, національна робоча сила не є конкурентоспроможною. Головними причинами є невідповідність якості освіти сучасним вимогам; наростання диспропорцій між підготовкою фахівців і попитом на них на ринку праці; вищі навчальні

заклади у формуванні планів набору студентів виходять з міркувань збереження контингенту студентів і викладачів.

Україна має всі можливості для підвищення якості освіти та забезпечення її взаємозв'язку з ринком праці. Усі зацікавлені сторони поділяють необхідність реформування. Однак бачення механізмів реалізації та глибини реформи різняться. З одного боку, основні напрями освітньої реформи визначено в Програмі економічних реформ 2010-2014 років "Заможне суспільство, конкурентна економіка, ефективна держава". Проте діяльність державних органів не завжди підтверджує здійснення освітньої політики для забезпечення реалізації цієї Програми. З другого боку, представники громадянського суспільства, наприклад, працевластці, студенти, недостатньо згуртовані, щоб впливати на формування державної політики, яка б гарантувала конкурентоспроможність освіти⁷.

Ефективність функціонування освітньої сфери визначається такими групами чинників, зокрема демографічною ситуацією системою фінансування витрат на освіту, інвестиційною політикою уряду в освітній сфері, державною політикою зайнятості, національними особливостями системи освіти.

Передусім, на розвиток освітньої сфери впливає демографічна ситуація. Зростання чисельності населення та зміна його вікової структури зумовлюють зміни у структурі навчальних закладів. Більшість учених схиляється до думки, що розвиток освіти збільшує вікову межу при вступі до шлюбу й підвищує альтернативну вартість народження дітей, що призводить до зниження рівня народжуваності. За даними Державного комітету статистики, у 1996 р. особи у віці до 14 років становили 10246,0 тис., особи у віці 15-24 роки – 7164,4 тис. Протягом 1996-2010 рр. в зв'язку зі скороченням чисельності населення, кількість осіб у віці до 14 років зменшилася на 3744,9 тис., а населення у віці 15-24 роки – на 61,3 тис осіб. Ця ситуація призвела до того, що з 1996 по 2010 рр. кількість учнів загальноосвітніх шкіл зменшилася на 2517 тис. осіб, а у прийомі абітурієнтів до професійно-технічних училищ і вищих навчальних закладів стали помітними негативні тенденції⁸. Отже, демографічні чинники є важливими складовими ефективною діяльності освітньої системи загалом.

Аналізуючи систему фінансування витрат на освіту в Україні, зазначимо, що основними джерелами є державні та приватні асигнування. У ст. 61 Закону України "Про освіту" зазначено: "Фінансування державних навчальних закладів та установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також додаткових джерел фінансування. Держава забезпечує бюджетні асигнування на освіту в розмірі не меншому десяти відсотків національного доходу, а також валютні асигнування на основну діяльність"⁹. Частка державних витрат на освіту

є найвищою серед напрямків фінансування у розвиток трудового капіталу. Фінансування духовного та фізичного розвитку людини у 2010 р. складало 2,3% від суми видатків Державного бюджету України, а сума проти 2005 р. зросла у 4,1 рази проти збільшення видатків у цілому у 2,5 рази¹⁰. За інформацією Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за 2011 рік видатки на освіту за зведеним бюджетом зросли на 8,1 відсотка до 86,3 млрд. грн.¹¹. Зі слів директора Департаменту економіки та фінансування МОНмолодьспорт С. Даниленко щодо основних показників державного бюджету на 2012 р. для освіти передбачається, що видатки проекту зведеного бюджету на освіту в 2012 році становитимуть 92,5 млрд грн.¹².

Проте навіть збільшуючи обсяг асигнувань на потреби освіти, держава не в змозі задовольнити їх в повній мірі. Це свідчить про низьку ефективність існуючої системи фінансування освіти, що базується на радянських засадах: підтримка освітніх закладів і відсутність стандарту навчання одного учня. Більш як 70% коштів спрямовують на оплату праці викладачів і комунальні послуги, а решта – на розвиток освіти. Якщо порівняти Україну за показником фінансового забезпечення освіти за відрахуванням від ВВП з країнами світу зі схожими показниками, наприклад з Бельгією і Францією (близько 6%), то українська освітня галузь отримує досить малі кошти. Пов'язано це з обмеженими обсягами державного бюджету і недостатнім розвитком економіки України¹³.

В умовах розгортання докорінних змін у взаємодії людини і природи важливу роль відіграють інвестиції в освіту, розвиток інформаційних технологій, фундаментальні і прикладні дослідження, науково-технічні розробки. Розвиток освіти повинен відбуватися не лише за рахунок держави, а й за участю підприємств та організацій, які зацікавлені у кваліфікованих працівниках. Однак протягом 2005-2010 рр. частка інвестицій в освіту в загальному обсязі коштів, вкладених в основний капітал, становила не більше 1,1%¹⁴, хоч вартість інвестицій в основний капітал освіти зросла майже в 4 рази, проте їх питома вага знизилася з 1,6% до 1% у 2004 і 2010 рр. відповідно¹⁵.

У 2011 р. інвестиційні процеси активізувались і випереджали загальноекономічну динаміку. Зростання інвестицій в основний капітал у січні-вересні досягло 21,2% порівняно з відповідним періодом попереднього року. Серед сфер економічної діяльності, які найбільш динамічно нарощували обсяги інвестування в основний капітал, були готелі та ресторани (113,0%), сільське господарство (63,5%) і освіта (44,5%)¹⁶. Загалом, невисокі показники інвестицій у розвиток освітньої сфери вимагають суттєвих змін законодавства про освіту, особливо положень про інвестиційну політику.

Система освіти забезпечує робочими місцями близько 1,7 млн. осіб, з яких понад 50% мають вищу освіту. Зазначимо, що в галузі освіти і науки,

у порівнянні з іншими сферами, наприклад у промисловості, найменша кількість тих, хто працює не за фахом (5,4 і 3,9%)¹⁷. Чисельність найманих працівників в освіті продовжує зростати: щороку створюється майже 10 тис. нових місць, що, без сумніву, має позитивний вплив на освітні процеси. Проте оплата праці освітян залишається однією з найнижчих у країні. Темпи приросту середньомісячної заробітної плати в 2010 р. – 136,6, що становило 80,2% до середнього рівня по економіці¹⁸.

Низький рівень оплати праці та зростання соціального розшарування викликали значний рівень відтоку висококваліфікованих кадрів за кордон, так звана інтелектуальна міграція. Інтенсивний відтік вчених, кваліфікованих спеціалістів призводить до руйнування наукових шкіл. Це перша проблема, друга – на підготовку компетентного вченого потрібно до двох десятиків років. Тому йдеться про процес руйнування наукового потенціалу українського суспільства, відновити який в майбутньому буде надзвичайно складно.

Структурні зрушення, що відбуваються на сучасному етапі і пов'язані з трансформацією економіки в ринкову, призводять до негативних змін на ринку праці, зокрема зростання рівня безробіття, соціальної незахищеності окремих категорій населення, в першу чергу, – молоді.

За статистикою, майже половина випускників українських ВНЗ поповнюють лави безробітних. Зайнятість населення у віці від 15 до 24 років становить 31,5%¹⁹. За даними державної служби зайнятості, у 2009-2010 рр. в Україні серед безробітних частка випускників вищих, професійно-технічних навчальних закладів, випускників ЗНЗ становила відповідно 17,4 та 18,3%²⁰.

З одного боку, рівень безробіття залишається високим, а з другого – зростає попит на кваліфікованих спеціалістів, зокрема робітників, інженерів, управлінців. Така ситуація пов'язана насамперед з відсутністю необхідного впливу держави на процеси працевлаштування молоді та відсутністю уваги до долі випускників з боку роботодавців. За даними українсько-польського соціологічного дослідження, понад 80% українських студентів після отримання диплома планують виїхати на роботу за межі України. Така ситуація є свідченням того, що державні інвестиції в освіту і професійну підготовку молодих фахівців використовуються нерационально.

Тим часом уряди країн Євросоюзу не тільки змінюють ставлення до висококваліфікованих емігрантів, а виявляють до них неабияку лояльність і заохочення. Експерти майже одногосно кажуть про міграцію одночасно і як про виклик, і як ресурс розвитку. Європейці намагаються знайти баланс між позитивними та негативними сторонами міграції фахівців високого рівня. Наприклад, незабаром за допомогою європейської “блакитної карти” висококваліфікованим іноземцям нададуть ще більше можливостей для працевлаштування і проживання. Ця карта надає вихідцям з-за кордону

майже такі права, які має кожен громадянин ЄС. “Так званий людський капітал зменшується у країнах, які слабше забезпечені, ніж держави Євросоюзу. Ми чітко бачимо негативний бік цього явища для тих держав, особливо, якщо вони перебувають на стадії розвитку”, – зазначив Ф. Доке, професор економіки, експерт із бельгійського Національного фонду наукових досліджень²¹.

Отже, під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів пошуки оптимальної моделі гуманітарної політики, насамперед освітньої, є надзвичайно актуальними і повинні узгоджуватися з національним, економічним і соціальним розвитком держави.

Проаналізувавши роль і значення освіти як важливої складової гуманітарної політики України, зазначимо, що на сучасному етапі освітня політика формується з урахуванням зобов'язань, взятих перед міжнародною спільнотою, у тому числі Європейським Союзом. Однак упровадження заходів щодо вдосконалення системи освіти України здійснюється за відсутності чітко сформованих та розроблених механізмів.

Формування освітньої політики потребує також уваги громадськості та підвищення відповідальності з боку кожного громадянина. Освіта повинна відображати потреби суспільства, зокрема потреби внутрішнього ринку праці. Проте донедавна саме цей аспект отримував менше уваги порівняно з такими проблемами, як корупція, вступ і фінансування освіти. Тому важливо залучити всі зацікавлені сторони, зокрема громадські організації, до обговорення, яку систему освіти українці прагнуть створити для забезпечення взаємозв'язку освіти та ринку праці.

¹ Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dniprorada.gov.ua/files/gumanitar-2020.pdf>

² Скуратівський В. А., Трошинський В. П., Чукут С. А. Гуманітарна політика в Україні / В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський, С. А. Чукут. – К., 2002. – С.92.

³ Зигало О. А. Сучасні тенденції розвитку освітньої політики в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/e-journals

⁴ Малиш Н. А. Соціально-гуманітарні інтереси як втілення національних інтересів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/trpd/2009>

⁵ Україна на 69-му місці за індексом людського розвитку. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/>

⁶ Карпенко А. В. Рівень людського розвитку в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpdtdau

⁷ Освітня реформа: зв'язок освіти та ринку праці. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/66/49/Education_Reform_UKR

⁸ Козарезенко Л. В. Чинники ефективності функціо-

нування сфери освітніх послуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/porta/soc_gum/Evu

⁹ Закон України “Про освіту”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

¹⁰ Покотило Т. В. Інвестування в людський капітал: проблеми та перспективи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-1>

¹¹ Інформація Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за 2011 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/informaciya-ministerstva-finansiv-ukrayini-2012/p>

¹² Видатки проекту зведеного бюджету на освіту в 2012 році становитимуть 92,5 млрд грн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/news/23612>

¹³ Козарезенко Л. В. Чинники ефективності функціонування сфери освітніх послуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/porta/soc_gum/Evu

¹⁴ Покотило Т. В. Інвестування в людський капітал: проблеми та перспективи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/>

¹⁵ Козарезенко Л. В. Чинники ефективності функціонування сфери освітніх послуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/porta/soc_gum/Evu

¹⁶ Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. – К.: НІСД, 2011. – С.12.

¹⁷ Іващенко О. В. Зайнятість і професійна освіта: щодо проблеми взаємовідповідності. – Вісник Львівського університету. Серія соціологія. – 2008. – Вип. 2. – С.323.

¹⁸ Козарезенко Л. В. Чинники ефективності функціонування сфери освітніх послуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/porta/soc_gum/Evu

¹⁹ Калініченко В. М. Працевлаштування випускників вищих навчальних закладів в контексті соціального партнерства. – [Електронний ресурс] / Таврійський державний агротехнологічний університет 97 В. Калініченко // Теорія і методика професійної освіти, Додаток № 1, 2012 р. – С. 1-7. – Режим доступу: www.tmpe.gb7.ru/docs/dod/12kalinichenko.pdf

²⁰ Козарезенко Л. В. Чинники ефективності функціонування сфери освітніх послуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/porta/soc_gum/Evu

²¹ Кузьменко С. В. Україна може втратити майбутнє через «відтік мізків». – Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/vitik-mizkiv>.

*Галина Мельничук
(Черновці)*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЫ КАК ОДНОЙ ИЗ ВАЖНЕЙШИХ СОСТАВЛЯЮЩИХ ГУМАНИТАРНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

В статье раскрыты особенности образовательной сферы как одной из важнейших составляющих гуманитарной политики Украины и роль государства в ее формировании. Рассмотрены факторы, влияющие на уровень эффективности функционирования сферы образовательных услуг, в частности политико-правовые, финансово-экономические, социальные.

Ключевые слова: образование, образовательная сфера, гуманитарная политика, государственная образовательная политика, индекс человеческого развития.

*Galyna Melnychuk
(Chernivtsi)*

MODERN TENDENCIES OF EDUCATIONAL SPHERE AS PART OF HUMAN POLICY IN UKRAINE

The article deals with the peculiarities of educational sphere as an important part of human policy in Ukraine and the role of state in its formation. The aspects which influence the level of educational effectiveness especially: political-legal, economical-financial and social.

Key words: education, educational sphere, human policy, state educational policy, Human Development Index.